

על ניקוד תיבת 'גליותינו'

חמש פעמים ביום אומר כל יהודי את תיבת 'גליותינו', שלוש פעמים בשלוש תפילות העמידה בברכת 'קבוץ גלות', ושתי פעמים ב'מודים דרבנן'.

בסידורי האשכנזים והספרדים הנפוצים בימינו תיבה זו מנוקדת: "גְּלִיּוֹתֵינוּ" דהיינו שהלמ"ד בקבוץ¹. לעומת זאת, בסידורי התימנים התיבה 'גליותינו' מנוקדת כך: "גְּלִיּוֹתֵינוּ" (דהיינו שהלמ"ד בחירי"ק² ולא בקבוץ או בשורוק).

אולם באמת אין כאן חילוף בין המסורות, הניקוד "גְּלִיּוֹתֵינוּ" אינו אלא 'תיקון' מדקדקים אחרונים, והניקוד הישן של תיבה זו הוא "גְּלִיּוֹתֵינוּ", וכמנוקד בכל הסידורים מכל העולם כולו עד לפני כארבע מאות שנה, הכוללים עשר מסורות שונות³ - שנפרדו זו מזו לפני יותר מאלף שנה, בתפילת העמידה וב'מודים דרבנן'.

- 1 ליתר דיוק שורוק חסר. ולפיכך היו"ד שאחריו רפה, וכן כתב בסדור רש"ס המובא להלן. על קבוץ המשמש כתנועה גדולה ראה: י' לויפר, 'מבטא התנועות', ירושתנו, ספר שני (תשס"ח), עמ' קסא-קסב.
- 2 חיריק זה לכאורה הוא חיריק חסר (שהרי היו"ד שאחריו עיצור בפני עצמו), ולפיכך היו"ד שאחריו דגוש בדרגש חזק, [שהרי אחרי תנועה קטנה צריך לבוא שוא נח או דגש חזק (הכולל בתוכו שוא נח, שהרי הדגש חזק מכפיל את העיצור ונמצא שיש כאן כאילו יו"ד כפולה הראשונה בשוא נח והשניה בחולם)], אך באמת החיריק כאן הוא חיריק מלא החסר יו"ד, אלא שאף על פי כן היו"ד שאחריו דגוש בדרגש חזק וכמו בתיבת 'הלוים', וטעמו של דבר שמעתי מהמדקדק הרב יעקב לויפר שליט"א שלולי הדגש קרוב היו"ד להיבלע ולהיפך לאל"ף.
- 3 נקדים שיש כמה חילוקים בין ניקוד התפילה לנוסח תפילה: האחד שבעוד שבנוסח התפילה יש בידינו 10 מסורות עדות שונות, ועוד שלשה סידורים שנערכו ע"י חכמים שונים [נמנו במאמרי הקודם 'הצעת מיפוי ראשוני של נוסחי התפילה השונים', ירושתנו, ספר שביעי (תשע"ד), עמ' רנג-רנד].
לגבי ניקוד התפילה יש לנו עשרה מסורות: שמונה העדות הנ"ל, והשנים הנוספים הם: א. סידורי תימן (שנוסח תפילתם הוא נוסח הרמב"ם, אך ברמב"ם אין ניקוד [גם ב'ספר החתום], וע"כ שהתימנים העבירו לנוסח הרמב"ם את הניקוד שהיה להם בנוסח התפילה העתיק שלהם). ב. כת"י אוקספורד 1096 ס' 17702 של סידור רס"ג, שנכתב ונוקד בפרס במאה ה"ב-י"ג, בידי נקדן מומחה שהקפיד היטב להבדיל בין קמ"ץ לפת"ח ובין ציר"י לסגול (ראה: סידור רס"ג, מבוא עמ' 42 הע' 1) [ואף שנקד זה היה מבני פרס וא"כ כלול הוא במסורת פרס ואינו משקף מסורת נפרדת מ"מ קדום וחשוב כמסורת עצמאית].
ומאידך אין לנו כלל סידורים של חכמים מנוקדים כי סידורי רס"ג (רוב קטעי הגניזה. הסידור השלם הנ"ל מנוקד אך כבר הסכימו החוקרים שרס"ג לא ניקד סידורו) רשבי"ג והרמב"ם אינם מנוקדים.
ועוד הבדל ישנו בין ניקוד התפילה לנוסח התפילה, שבעוד שלגבי הנוסח התפילה של בני אר"צ יש לנו שלושה עדי נוסח (דפוס ונציא רפ"ז, כת"י שלם מהמאה ה"ד אוקספורד נויבאואר 1146 ס' 16710 כת"י סינסינטי 407 ס' 18689), בניקוד התפילה יש לנו רק עד נוסח אחד חלקי, מכיון שכת"י אוקספורד איננו מנוקד, ודפוס ונציא קרוב לודאי שנוקד בידי המדפיס הספרדי בונציא (שהדפיס גם את הסידור הספרדי ונציא רפ"ד) ואינו משקף את מסורת אר"צ, ולא נותר לנו אלא כת"י סינסינטי שלצערנו אינו אלא שריד קטן מסידור

וכך מוכח גם מהכתיב בכל הסידורים מכל העולם כולו⁴ - גם אלו שאינם מנוקדים - הכותבים כולם 'גליותנו' בלא וא"ו למרות שכמעט כל הסופרים הקדמונים רגילים היו לכתוב בכתיב מלא. גדולה מזו, בקטע גניזה אחד של נוסח א"י הקדמון⁵ נמצא הכתיב 'גאליותינו', וסופר זה הכותב אל"ף אחרי קמץ אילו ביטא הלמ"ד בקובוץ ודאי היה כותב אחריה ר', וע"כ שהלמ"ד מנוקדת בחיריק.

במאגרי המילון ההיסטורי (הכוללים אלפי כתבי יד של מאות חיבורים עבריים) חיפשתי את המילה 'גליותינו' ולא נמצאו תוצאות, וכשחיפשתי 'גליותינו' מצאתי עשרות תוצאות, גם בבדיקת המילה 'גליות' נמצאה תוצאה אחת בלבד [כל השאר הם מלשון 'גליות ולא נסתרות'] ואילו בבדיקת 'גליות' נמצאו מאות תוצאות.

וכבר העיר יחזקאל קוטשר, 'מחקרים בדקדוק לשון חז"ל', קובץ מאמרים בלשון חז"ל, ח"א, עמ' קח-קי, שבמשניות כת"י קאופמן וכן בניקוד הבבלי תמיד בחיריק, וביארו בכך שהלשון העברית אינה מחבבת תחיות שתי תנועות דומות (חולם ושוורוק) ולכך 'חוק' ו'תוך' הופכים ל'חיצון' ו'תיכון'. [תודתי נתונה לידידי ר' יעקב לויפר שליט"א שהפנני למאמר זה]. המדקדים טענו שלפי דקדוק לשון מקרא צריך לומר הלמ"ד בקובוץ. והא לך דבריהם:

גדול. וכן בנוסחי צפון אפריקה יש בידינו מעט מאוד כת"י ומחציתם אינם מנוקדים. וכן נוסחי מרוקו וארם צובה ב' [ראה עליהם במאמרי 'תפלת שמונה עשרה לפי נוסח פרס ובוכרה', קובץ 'חצי גיבורים: פליטת סופרים', ז (אלול תשע"ד) עמ' רעד-רעה] נשתמרו רק בכתב יד אחד שאיננו מנוקד. גם קטעי הגניזה שאנו נעזרים בהם הרבה לברור נוסח התפילה, אינם מסייעים לנו הרבה בניקוד, כיון שרובם אינם מנוקדים, וגם אותם קטעים שבמקורם הם מנוקדים בדרך כלל מפרסמי הקטעים משמיטים את הניקוד, וכידוע שלחוקר המצוי קשה מאוד לברוק את קטעי הגניזה אחד אחד לברו.

ובענייננו כ"ה בנוסחי: אשכנז (כל הכת"י וכל הדפוסים הישנים עד המאות ט"ז-י"ז כגון טורין רפ"ו, מחזור כמנהג אשכנז, אוגסבורג רצו במוסף לר"ה, טינגהן ש"כ, וגם בפולין מצינו ניקוד זה בסידור 'סדור מכל השנה עם פרשיות', דפוס יוסף ב"ר יקר מחוקק ויצחק ב"ר חיים מחוקק, לובלין ש"י; אבל בסידורי פראג בשוורוק; ויש לציין שכ"ה בחיריק בדפוסים הראשונים של סידור הרב בעל התניא ראה: ג' אבערלאנדער, הסדור, תשס"ג, עמ' קה), ספרד (כל הכת"י וכל הדפוסים הישנים עד בערך המאה הי"ז כגון: נאפולי ר"ג, ליסבון ?ר"ג, ונציא רפ"ד, ונציא ש"ח, ונציא ש"א, אמסטרדם תכ"א) רומא (כל הכת"י והדפוסים הישנים), תימן (כל הכת"י וכל הדפוסים), רומניא (כל הכת"י וכל הדפוסים), פרובנס - קטלוגיה (כל הכת"י), אר"צ (כת"י סינסינטי הנ"ל), פרס (כת"י ניו יורק, בהמ"ל 4522. ס' 25424. המאה הט"ז. ההדירו שלמה טל, מכון בן צבי, ירושלים תשמ"א), צפון אפריקה (כת"י קונטנזה 3085 ס' 85), [כת"י אוקספורד של סידור רס"ג הנ"ל, כאן אינו גורס כלל משפט זה, ומודים דרבנן לא מצאתי כלל בסדור רס"ג].

4 כולל כ-50 קטעי הגניזה שבידינו לברכה זו הגורסים תיבה זו [ב-40 קטעי גניזה בבליים ו-5 רס"ג ו-1 א"י גורסים 'לקבוצינו'] (9 מתוכם נוסח א"י, 28 נוסח בבלי, 4 רשב"ג, 4 ספרד, 2 צפון אפריקה, 1 תימן, 1 צרפת, 1 קטלוגיה) שנרשמו ע"י אורי ארליך, [תפלת העמידה של ימות החול, ירושלים תשע"ג] והמילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית בדייקנות, ולאפוקי מרשימות השינוי נוסחאות אצל י' לוגר, ספר תפילת העמידה לחול ע"פ הגניזה הקהירית, ירושלים תשס"א, עמ' 115, שנראה ממנה כאילו יש קטעי גניזה שיש בהם וא"ו אחרי הלמ"ד, ואינם אלא שיבושים שנפלו בהעתקתו.

5 ראה: א' ארליך, 'תפילת שמונה עשרה שלימה על פי מנהג ארץ ישראל', קובץ על יד, יח (תשס"ה) עמ' 20 הע' 42.

סדור מה"ר שבתי סופר מפרעמישלא, ארה"ב תשע"ג, עמ' 146: גליותינו. כ"ה הנכון הגימ"ל בקמ"ץ והלמ"ד בשור"ק כמו שכתב הרד"ק במכלול בשער השמות משקל פעות [דפוס ליק, קעה, ב] והיו"ד איננה דגושה כי השור"ק [כאן] איננו תנועה קטנה רק הוא במקום שורו"ק בו"ו הנקרא מלאפ"ם שהוא תנועה גדולה כמבואר בפרק ג' בתנועות השורו"ק. עכ"ל. ושם בהקדמה כללית עמ' 23 כתב שהטעם שבסידורים הלמ"ד מנוקד בחירי"ק הוא משום קריאת אנשי הדור המדמים קריאת השור"ק לחירי"ק⁶. אולם השערה זו נסתרת עקב העובדה שניקוד זה מופיע אף אצל שאר העדות שאצלם לא היה שיבוש קריאה זה.

'סדור תפילה דרך שיח השדה' לר' עזריאל ור' אליהו מוילנא, ברלין תע"ג, עמ' כו, וז"ל: גליותינו הל' בשורק, כמו מן שבות שב"יות (בראשית לא, כו), מן חנות חנ"יות (ירמיה לו, טז), כן מן גל"ת (עובדיה א) וגל"ת החל וגלת ירושלם תאמר בריבוי גליותינו, וכ"ה בספרים מדויקים [כנראה כוונתו לסידורי פראג י.כ]. והג' בקמ"ץ כי אותם שזכרנו ביחיד הם ג"כ בשוא משא"כ גלת שהג' בקמ"ץ לא ישתנה וכ"כ המכלול עיי"ש בשמות נחי למ"ד הפועל. עכ"ל.⁷

ישרש יעקב, מהדורת משה דידי ודוד סטבון, מודיעין עילית, תשס"ה, עמ' נא, וז"ל: עוד אומרים עשר מלְפִיּוֹת הכ"ף בחירק, וכן שני ימים טובים של גְלִיּוֹת. והוא שבוש, כי מצאנו במקרא ארבע מלְפִיּוֹת מגוי יעמ'דנה (דניאל ח, כב). וכתב הרד"ק בשרש מלך: וכן נהגו בקבוץ גלות גְלִיּוֹת וכמו שמצאנו מן חנות ואל הַחֲנִיּוֹת (ירמיה לו, יו). והכלל כל שם שסופו ו"ת כמו: זכות, פְּדוּת, רְשׁוּת, מְלָקוּת, עֲדוּת, קבוצו הוא זְכִיּוֹת, פְּדִיּוֹת, רְשִׁיּוֹת, מְלָקִיּוֹת, עֲדִיּוֹת. עכ"ל.⁸

6 וע"ע שם שבסידור המרש"ל גם כתוב שהלמ"ד בשור"ק.

7 בעניין ניקוד הג', דעת רז"ה המדקדק לנקדה בשוא, והיעב"ץ בלוח ארש אות קנו השיג עליו והכריע לומר בקמ"ץ, וכן הסכים סטאנוב בספרו 'זיעתר יצחק', ברלין תקמה, עמ' כג אות קעט, וכ"ה בכל הסידורים הישנים שבדקתי [ובקטע גניזה אחד של נוסח א"י נכתב בפירוש 'גליותינו' וכדלעיל]. (ואגב מה שכתב שם באות קעז לנקד לחרותינו הרי"ש בחולם, בכל הסידורים הישנים שבדקתי הריש בשורוק).

8 מהדורת משה דידי ודוד סטבון, מודיעין עילית, תשס"ה, עמ' קלב, וז"ל: הוסיף עוד שם וז"ל [דף כ"ג ע"ב]: עוד אומרים עשר מלְפִיּוֹת הכ"ף בחירק, וכן שני ימים טובים של גְלִיּוֹת והוא שבוש. עכ"ל. אף כאן סירכיה נקיט ואזיל שמבלי השקפה שם מגמת פניו לדחות דברי קדמונינו מכח הפסוק וכבר אמרתי שלשון חכמים לחוד. ואילו היה משים אל לבו לקיים הנוסח המסור לנו איש מפי איש כחוב המוטל עליו, היה יודע שהנכון לומר מלְפִיּוֹת וגְלִיּוֹת ולא מלְפִיּוֹת. ואף כאן עינו הטעתו בס' 'יסוד הנקוד בשער השמות סי' נב [דף סז ע"ב] ולא ראה מ"ש בס' כי וכמ"ש לקמן. וערבב מלכות שהוא שם המקרה עם חנות שהוא שם דבר ולא נגזר ממנו פועל כמו שנגזר מן מלכות, והוליד מזה לפי דעתו לשבש דברי חכמים שאומרים [ר"ה פ"ד מ"ן] עשר מלְפִיּוֹת ולשון הרגיל בתפלה ושא נס לקבץ גליותינו.

עמוד והתבונן מה שנעלם מהמגיה הזה. ידוע הוא לכל מי שמתחיל במלאכת הדקדוק שתיבת מלכות הוא שם המקרה או שם הפועל ואם נרצה לומר בלשון רבים נאמר מלכויות או מלְכוּת וזה פשוט ולא יסתפק אדם בו כלל. וידוע הוא שמ"ש רז"ל לא יפחות מעשר מלְפִיּוֹת הרצון הוא שיאמר עשר תבות שמיוחסות לפועל המלכות, וכמו עשרה זכרונות ועשרה שופרות, שהענין הוא שיאמר עשרה פסוקים בעשר תבות של זכרון או של שופר, ור"ל שהתבות יתארו במקרה המלכות שהוא מעין המלכות. וא"כ יהיו התבות מתארות במלכות ויהיה הנפרד מהם מלְפִיּוֹת, והקבוץ מלְפִיּוֹת כמו פרסית פרסיות ומדיית מדיות. וכן דרך חכמים שאומרים תבה זו שרשית או שמושית להיותה מיוחסת אל השורש או אל השמוש, כן אמרו עשרה מלכויות שהוא הקבוץ מן

ועיין עוד בספר 'כף החיים' להגרח"פ פלאגי' סימן טו סעיף כט ובספרים שציין שם. אולם מסורת בידי כל ישראל – אשכנזים⁹ ספרדים¹⁰ ותימנים עד עצם היום הזה - בלשון חכמים (דהיינו בלימוד התלמוד ושאר ספרי חז"ל, וכן בדרשות ושיעורי קודש וכדומה) לומר: מלכיות גליות מלקיות פורעניות. וכן מנוקד בכל המופעים של תיבות אלו במשניות המנוקדות ניקוד מסורתי¹¹.

וכן הסכים עם ניקוד זה ר' בנימין אספינוזא ב"סוד הקיום"¹² מפני שכן הוא לפי לשון חכמים, וכן ניסה להצדיקו לפי לשון המקרא, אך דומה שבזה צדקו המדקדקים.

מלכות אע"פ שלא נזכרה בדברי רז"ל מפני שלא הוצרכו אליה. ותדע שלא יתכן כלל לומר מלכיות שהוא מקובץ מן מלכות, לפי שמלכות הוא שם המקרה והמקרה הוא היולי ולא תפול עליו אמירה. אבל מלקיות תפול עליו אמירה דקאי על התבות כאמור. וכן מה שאמרו שעבוד מלקיות אם נאמר מלקיות לא יפול עליו פועל השעבוד כי השעבוד אינו נמשך ממקרה המלכות אלא מהאומה המתוארת במלכות, ולכן הנכון הוא מלקיות. וכן בקבוץ גליות אם נאמר גליותנו שהנפרד ממנו גלות לא יפול עליו פועל הקבוץ להיות דבר היולי כאמור, אלא גליותנו שהמכוון שיקבץ העדה המתוארת במקרה הגלות וזה ברור. ואל תשיבני מפסוק כשביות חרב בראשית ל"א [פסוק כ"ו] דהתם הנפרד הוא (שְׁבִיָּה) [שְׁבִיָּה] שהוא שם התואר, כמ"ש הרד"ק בספר השרשים [שורש שבין], אבל שם המקרה הוא שְׁבִי כמו גם שבי גבור קח [ישעיה מ"ט, כ"ה] או שְׁבִיָּה או שְׁבִיָּה, ובנתיו בשבית [במדבר כ"א, כ"ט], ואין הנפרד מן שביות שבות כמו שהנפרד ממלכיות מלכות. והענין הזה טעה בדברי הרד"ק: "וכן נהגו בקבוץ [גלות] גליות" שפ"י (שבת) [שהוא תבת] גלות בלשון רבים והוסיף הנקודות מדעתו, שלא עשה אותם הרד"ק כמו שיראה הרואה בס' השרשים. הרי זכינו לקיים דברי חכמים על נכון ואין מחירי אפי" לפי המקרא, ואין לומר מלקיות ולא גליות כלל. עכ"ל.

9 וכפי שניתן לשמוע תדיר מחכמי ליטא וסביבותיה, וכמובן בהגיית החולם אצלם כצירי וכגון: "יו"ט שני של גליות", 'מלכיות זכרונות ושופרות'.

10 ראה עדותו של הגר"מ מאזוז שליט"א בספרו 'שורשים ומסורות ביהדות תוניסיה' עמ' 14.
11 כגון משניות עם ניקוד מהר"ץ, דפוסי ליוורנו, וכתבי היד השונים; ולאפוקי מהדפוסים המאוחרים שלא העתיקו הניקוד אלא נישאוהו.

12 מהדרות משה דידי ודוד סטבון, מודיעין עלית, תשס"ה, עמ' קלב, וז"ל: הוסיף עוד שם וז"ל [דף כ"ג ע"ב]: עוד אומרים עשר מלקיות הכ"ף בחיריק, וכן שני ימים טובים של גליות והוא שבוש. עכ"ל. אף כאן סירכיה נקיש ואזיל שמבלי השקפה שם מגמת פניו לדחות דברי קדמונינו מכח הפסוק וכבר אמרתי שלשון חכמים לחוד. ואילו היה משים אל לבו לקיים הנוסח המסור לנו איש מפי איש כחוב המוטל עליו, היה יודע שהנכון לומר מלקיות וגליות ולא מלקיות. ואף כאן עינו הטעתו בס' יסוד הנקוד בשער השמות ס' נ"ב [דף ס"ז ע"ב] ולא ראה מ"ש בסי' כ"ו וכמ"ש לקמן. וערבב מלכות שהוא שם המקרה עם חנות שהוא שם דבר ולא נגזר ממנו פועל כמו שנגזר מן מלכות, והוליד מזה לפי דעתו לשבש דברי חכמים שאומרים [ר"ה פ"ד מ"ן] עשר מלקיות ולשון הרגיל בתפלה ושא נס לקבץ גליותינו.

עמוד והתבונן מה שנעלם מהמגיה הזה. ידוע הוא לכל מי שמתחיל במלאכת הדקדוק שבת מלכות הוא שם המקרה או שם הפועל ואם נוצר לומר בלשון רבים נאמר מלכיות או מלקיות וזה פשוט ולא יסתפק אדם בו כלל. וידוע הוא שמ"ש רז"ל לא יפחות מעשר מלקיות הרצון הוא שיאמר עשר תבות שמיחוסת לפועל המלכות, וכמו עשרה זכרונות ועשרה שופרות, שהענין הוא שיאמר עשרה פסוקים בעשר תבות של זכרון או של שופר. ור"ל שהתבות יתארו במקרה המלכות שהוא מעין המלכות. וא"כ יהיו התבות מתוארות במלכות ויהיה הנפרד מהם מלקיות, והקבוץ מלקיות כמו פרסית פרסיות ומדיית מדיות. וכן דרך חכמים שאומרים תבה זו שרשית או שמושית להיותה מיוחסת אל השורש או אל השמוש, כן אמרו עשרה מלכיות שהוא הקבוץ מן מלכות אע"פ שלא נזכרה בדברי רז"ל מפני שלא הוצרכו אליה. ותדע שלא יתכן כלל לומר מלכיות שהוא

כיום יודעים אנו בבירור שניקוד התפילה הוא לפי לשון חכמים, ולא כמו שסברו הרבה מדקדקים במשך הדורות שניקוד¹³ התפילה הוא לפי לשון מקרא, ולפיכך הוצרכו לעשרות 'תיקונים' מיותרים (כגון חי העולמים ולא חי העולמים¹⁴, תורתך טובך וכדומה ולא תורתך טובך וכדומה, טְהַרָה צְהַלָה ולא טְהַרָה צְהַלָה, שָׁאתָה ולא שָׁאתָה, כל טוב ולא כל טוב, תשבחות ולא תושבחות, אי אפשר ולא אי אפשר¹⁵, שָׁל שבת ולא שָׁלשבת).

במקום אחר הארכתי להוכיח שבתפילה לא נוהג הכלל של החלפת סגול לקמ"ץ בסוף משפט, ולכן כמעט בכל הנוסחים הישנים אמרו: בורא פרי הגֶפֶן, שלא עשני עֶבֶד, לעמוסי כְּטָן (וכדומה).

לסיכום: הניקוד הישן והנכון של כל ישראל הוא "גְּלִיטִינוּ" (דהיינו שהלמ"ד בחירי"ק¹⁶ ולא בקובר"ץ או בשורוק), ושמרו על ניקוד זה התימנים עד ימינו, ובני אשכנז וספרד עד ראשית תקופת האחרונים, וראוי להם לחזור לנוסח הישן, המיוסד על 'לשון חכמים' שלפיו מנוקד סידור התפילה.

מקובץ מן מלכות, לפי שמלכות הוא שם המקרה והמקרה הוא היולי ולא תפול עליו אמירה. אבל מְלָכִיּוֹת תפול עליו אמירה דקאי על התבות כאמור. וכן מה שאמרו שעבוד מְלָכִיּוֹת אם נאמר מְלָכִיּוֹת לא יפול עליו פועל השעבוד כי השעבוד אינו נמשך ממקרה המלכות אלא מהאומה המתוארת במלכות, ולכן הנכון הוא מְלָכִיּוֹת. וכן בקבוץ גליות אם נאמר גְּלִיטִינוּ שהנפרד ממנו גְּלוּת לא יפול עליו פועל הקבוץ להיות דבר היולי כאמור, אלא גְּלִיטִינוּ שהמכוון שיקבץ העדה המתוארת במקרה הגלות וזה ברור. ואל תשיבני מפסוק כשבית חרב בראשית ל"א [פסוק כ"ו] דהתם הנפרד הוא (שְׁבִיָּה) [שְׁבִיָּה] שהוא שם התואר, כמ"ש הרד"ק בספר השרשים [שורש שבי], אבל שם המקרה הוא שְׁבִי כמו גם שבי גבור יקח [ישעיה מ"ט, כ"ה] או שְׁבִיָּה או שְׁבִיָּת, ובנתיבי שבבית [במדבר כ"א, כ"ט], ואין הנפרד מן שבבית שבות כמו שהנפרד ממלכות מלכות. והעני הזה טעה בדברי הרד"ק: "וכן נהגו בקבוץ [גלות] גליות" שפ"י [שתבת] [שהוא תבת] גלות בלשון רבים והוסיף הנקודות מדעתו, שלא עשה אותם הרד"ק כמו שיראה הרואה בס' השרשים. הרי זכינו לקיים דברי חכמים על נכון ואין מחירי אפי' לפי המקרא, ואין לומר מְלָכִיּוֹת ולא גְּלִיטִינוּ כלל. עכ"ל.

13 נוסח התפילה היא שאלה נפרדת ורק נציין שמצאנו בתפילה (בכל הסידורים שלא 'תוקנו' ע"י מדקדקים) 'אנו' כלשון חכמים ולא 'אנחנו' כבתנ"ך, וכן 'תמידין כסדרן ומוספים כהלכתן' בנו"ן, ומאידך יש בנוסח התפילה שימוש בוא"ו ההיפוך כלשון המקרא [ואפילו בתפילת 'ותודיענו' שתוקנה ע"י רב ושמואל (ברכות לגב), יש שימוש בוא"ו ההיפוך שבדואי לא נהגה בימיהם בלשון חכמים]. הוכחת הגר"מ מאוזו בסוף קונטרס 'לאוקמי גירסתא' שבסוף סדור איש מצליח, ב"ב תשנ"ז.

14 וראה מה שכתבתי במאמרי 'תפלת שמונה עשרה לפי נוסח פרס ובוכרה', קובץ 'חצי גיבורים: פליטת סופרים', ז (אלול תשע"ד) עמ' רפה.

15 וראה באורך אוריאל פרנק, 'בעניין' אי אפשר או אי אפשר', בית אהרן וישראל שנה כח גליון ג (קסה), עמ' צג-קכ.

16 ראה לעיל הערה 2.